

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТІВ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ В СІМ'Ї

У статті розглядаються питання про етико-педагогічну сутність понять “честь” та “гідність”, досліджуються психолого-педагогічні основи виховання почуттів честі і гідності дитини в сім'ї.

In article questions on ethics-pedagogical essence of concepts “honour” and “advantage” are considered psychological and pedagogical bases. Of education of feelings of honour and advantage of the child in family were investigated.

Проблема формування моральності особистості у час радикальних змін в житті нашого суспільства висуває на перший план актуальність подальшого вдосконалення морального виховання, необхідність пошуку шляхів оптимального його вирішення. Гуманістична орієнтація сучасної педагогіки потребує пильної уваги до науково-методичної розробки проблем, характеризуючих особистісний аспект моральної вихованості дітей та молоді. Змістовними компонентами цього аспекту постають честь і гідність особистості вихованця.

Мета нашої публікації – висвітлення психолого-педагогічних основ виховання почуттів честі і гідності в сім'ї.

Сучасні наукові дослідження (І.Бех, Г.Бреслав, І.Булах, Н.Ємузова, М.Іванчук, Ф.Кадол, Т.Коротовських, Г.Оніщенко, В.Татенко, Н.Третяк, М.Савчин, О.Шішмакова) засвідчують: виховання честі і гідності передбачає планомірний, цілеспрямований вплив на морально-емоційний розвиток підростаючої особистості через організацію умов, серед яких формується її духовна, емоційна, світоглядна сфери та поведінка відповідно до моралі суспільства, загальнолюдських морально-етичних цінностей. Виховання цих моральних почуттів розглядається вченими як одна з важливих сторін багатогранного процесу становлення особистості, засвоєння індивідом моральних цінностей: вироблення ним моральних якостей, здатності орієнтуватися на ідеал, жити згідно з принципами, нормами і правилами моралі, коли переконання і уявлення про належне втілюється в реальних вчинках і поведінці.

Метою всіх видів виховної діяльності, а насамперед моральної, виступає формування такої системи спонукань, де провідна роль належить саме високим моральним мотивам. Від вимоги “Ти мусиш” до стану “Я хочу” в гармонійному поєднанні “Так треба” дитина приходить через особисте усвідомлення того, що вона робить. Такий перехід можливий через постійне повторення вправ у повсякденній поведінці, через закріплення моральних звичок у практичному досвіді всієї діяльності.

Здатність дитини розпізнавати добро і зло, обирати правильну поведінку, керуючись головними етичними нормами, залежить насамперед від сімейного виховання, в якому вона вже задіяна переважно від 3 – 6 років.

Вивчення та шляхи вирішення проблеми виховання почуттів честі та гідності дитини в сім'ї передбачають первісне визначення етико-педагогічної сутності цих понять та виділення психолого-педагогічних основ їх виховання. В цьому полягають мета і завдання нашої статті.

Відразу зазначимо, що категорії честі та гідності досить складні за своєю кваліфікаційною приналежністю, змістом, внутрішньою структурою та моральними вимогами, що висуваються до поведінки людини.

У сучасних педагогічних словниках честь витлумачується як “поняття моральної свідомості і категорія етики, яка тісно зв'язана і багато в чому схожа з категорією гідності. Поняття “честь” розкриває ставлення людини до самої себе і відношення до неї з боку

суспільства; усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства” [7: 490; 4: 360]. Честь пов’язана з вимогою певної поведінки й способу дій для підтримання репутації особи або престижу тієї спільності, до якої вона належить. При цьому моральна цінність особистості зв’язується тут з конкретним суспільним станом людини, родом її діяльності і визнаними за нею моральними заслугами.

“Гідність – поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими; категорія етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе й суспільства до нього. Як форма прояву соціальної й моральної свободи поняття “гідність” включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов’язку й відповідальності перед суспільством” [4: 68].

Зауважимо, що представлені словникові визначення фактично повторюють філософське витлумачення досліджуваних нами понять, залишаючи поза увагою питання про психолого-педагогічну сутність честі та гідності як моральних почуттів, як моральних якостей і цінностей особистості, як суттєвих критеріїв вихованості дитини.

Щоправда, у деяких російських словниках зазначається, що “формування стійких емоційних ставлень (почуттів), зокрема честі і гідності, – важлива умова розвитку людини як особистості, головна мета і кінцевий результат її виховання” [6: 318]. При цьому гідність дитини визначається як усвідомлення нею цінності своєї особистості, своїх високих моральних якостей та їх повага у самій собі. Певна сукупність моральних якостей, таких як чесність, шляхетність, відповідальність, визначеність, єдність слова і діла, обов’язковість, відповідальність тощо, окреслена як честь особистості. Наголошується, що честь і гідність не є щось природжене, раз і назавжди надане. Їх необхідно розвивати з дитинства, утверджувати і вміти захистити [8: 67, 296-297].

У зв’язку з цим, формування почуттів честі і гідності пов’язується з процесами самопізнання і оціночної діяльності підростаючої особистості, взаєминами з іншими людьми, з процесами виховання та самовиховання.

Сучасні науковці відзначають: пізнаючи себе, дитина виявляє сильні та слабкі сторони своєї особистості, звіряє власні уявлення про себе з оціночними судженнями оточуючих. На цій основі складається її самооцінка, котра визначає характер прояву почуття гідності. Якщо самооцінка адекватна, то вона співпадає з тим, якою дитина є насправді, і усвідомлення власної гідності виявляється в таких її якостях, як самокритичність і чесність, порядність і справедливість. При завищеній самооцінці почуття гідності переростає у зарозумілість, марнолюбство, пихатість. Занижена самооцінка породжує у дитини невпевненість у своїх власних силах і можливостях, незадоволеність собою, схильність до самозаперечення та конформізму (приспосовуваності), що може призвести аж до втрати гідності [там само].

Як відомо, виховання моральних почуттів зумовлено самим життям і спричинено декількома провідними факторами: дитина народжується з певними моральними задатками, що розвиваються у процесі її життєдіяльності; під час активного засвоєння досвіду загальнолюдської моралі дитина потребує посередника, носія уже набутих моральних надбань, яким, у першу чергу, виступає родина; свої особисті інтереси дитина мусить узгоджувати, навіть підпорядковувати спільності, серед якої проходить її життя.

З перших років життя поведінка дитини регулюється складною системою біологічних, соціально-культурних та психологічних факторів, які утворюють її мотиваційне або ціннісно-смісловне ядро. Сюди також включаються глибинні підструктури власного “Я” дитини, що інтегруються у певне ставлення до себе, або “Я-концепцію”. Її важливим змістовним показником, на наш погляд, є загальний рівень емоційно-ціннісного самосприйняття дитини, психологічні межі якого визначаються двома полюсами: почуття власної значущості (власна гідність) – позитивний полюс; почуття власної нікчемності (власна неповноцінність) – негативний полюс.

Почуття власної гідності є позитивним особистісним новоутворенням, оскільки дає дитині змогу повніше реалізувати свої природні здібності (прагне виправдати очікування дорослих), стимулює позитивні вчинки і захищає від негативних (дитина не може вчинити того, що суперечить її внутрішньому образу самої себе). Почуття власної значущості у виконанні певної діяльності за Р. Бернсом, є одним із чинників позитивної “Я-концепції” [2: 38]. Взаємодіючи із середовищем, дитина постійно відчуває на собі його силові процеси та наявні в ньому елементи культури.

Почуття власної нікчемності є крайнім проявом неприязні дитини до самої себе аж до самозаперечення і виконує здебільшого деструктивну функцію: гальмує прогресивний особистісний розвиток, блокує ініціативність, утруднює самореалізацію. Тому забезпечення оптимальних психолого-педагогічних умов формування позитивного оцінного ставлення дитини до себе – важливе завдання родинного і суспільного виховання.

За спостереженнями І.Ковальчук, формування зазначених мотиваційно-сміслових утворень припадає на період дошкільного дитинства і нерозривно пов’язане з процесами образотворення і самооцінювання. Механізм такого взаємозв’язку, на думку дослідниці, полягає в тому, що ставлення до себе виникає на основі актуальних для дитини вимог-стандартів (ідеальних “Я-образів”), які висувають до неї дорослі шляхом співвіднесення їх (самооцінки) з власними реальними досягненнями [5: 7].

Експериментальні дослідження засвідчують, що на ранніх етапах особистісного розвитку ставлення до себе має генералізований характер і проявляється здебільшого у формі позитивної емоційної реакції малюка на себе. Справді, на запитання “який ти?” переважно більшість дошкільників відповідають “гарний”. У такому загальному судженні об’єднуються позитивні оцінні висловлювання батьків, родичів, вихователів, тобто всіх, хто входить у референтне оточення дитини.

Це дає підстави стверджувати, що формування гідності особистості, “закладання” якостей її внутрішнього світу розпочинається у сім’ї. Характер ставлення дитини до себе залежить від стилю виховання, якого дотримуються батьки, від гармонійності внутрішньородинних взаємин. Психологи стверджують, що почуття власної значущості (самоцінності) виникає у дитини за таких умов: позитивного прийняття її батьками саме такою, якою вона є; чіткого й послідовного формулювання вимог до неї; поваги до її індивідуальності. Сприятливими факторами виступають доброзичлива атмосфера в сім’ї, задоволення батьків своїми взаєминами з дитиною.

З іншого боку, сім’я – це свого роду носій “арсеналу” людських уявлень і почуттів, “вікно”, через яке дитина вперше набуває можливості вдивлятися у суспільство, а через нього – у себе. Виховуючи в дитини ставлення до оточуючих як до цінності, не меншої, ніж цінність власної особистості, батьки формують найкращі людські якості в дитячій душі (їх сукупність визначаємо як честь особистості). При цьому надзвичайно важливим є моральний клімат у сім’ї, її “кодекс честі”. Дотримуватися цього кодексу означає для дитини вміння жити згідно з принципами, нормами і правилами моралі, коли уявлення про достойне, належне втілюється в її реальних вчинках і поведінці. “Говорячи з дитиною про честь, про моральні табу...малюку на зрозумілих прикладах необхідно навіювати: якщо він знехтує законами порядності, це викличе у членів родини огиду і презирство до його вчинку. І розпочинати треба з показу дитині її власних моральних помилок: “Подивись на себе! Ось так ти виглядаєш не у власній уяві, а насправді на ділі” [8: 297].

У сімейному вихованні також вельми важливим є вміння членів родини навчити дитину орієнтуватися на ідеал, бути непримиренним до будь-яких відхилень від норм моралі, уміти обстоювати свою честь. Недарма одна із найдавніших заповідей наголошує: “Бережи честь змолоду”.

Отже, засвоєння дитиною моральних цінностей, вироблення нею стійких моральних якостей залежить від морального середовища сім’ї, у якій виховується дитина. Позиція сім’ї має вирішальне значення для формування у дитини позитивного “Я-образу” і наділення його регулюючими функціями. Якщо моральне середовище в сім’ї викривлене, то на шляху

розвитку дитини почуття честі і почуття гідності розбиваються о “підводне каміння”. Виникає внутрішня спустошеність, самотність, нездатність до високих моральних переживань, відчуження не лише від близьких, а й від самої себе як особистості. Це призводить до формування в дитини таких негативних якостей, як підозрілість, нечесність, безпринципність, егоїзм, байдужість, невпевненість тощо.

Зазначимо, що по суті гідність і честь постають засновними моральними якостями особистості. Як моральне підґрунтя внутрішнього, духовного світу людини, вони відображають один із найважливіших типів моральних відносин – її ставлення до самої себе і ставлення до інших людей. На нашу думку, дитина починає правильно ставитися до себе самої тільки після того, як вона навчиться правильно ставитися до інших людей і прислуховуватися до того, як вони оцінюють її саму. Це дає підстави зробити припущення: почуття честі як ціннісне ставлення до інших людей, до навколишнього середовища є джерелом виникнення і головною умовою подальшого формування в особистості почуття гідності як ціннісного ставлення до себе.

Принциповим і аргументованим з цього приводу ми вважаємо пояснення психологічного явища “ставлення до самого себе”, надане І.Бехом. Учений наполягає на тому, що “ставлення людини до самої себе – це, так би мовити, “вторинне ставлення”, осмислене ставлення до власних суб’єктивних утворень, тобто до особистісних властивостей. Воно не може раптово й одночасно виникнути зі ставленням до зовнішніх стосовно людини об’єктів (довкілля, суспільства, колективу тощо). Це процес розвитку самосвідомості особистості, адже щоб ставитись до чогось у собі, треба, принаймі його мати. Наповнення соціальним змістом “Я” особистості відбувається за допомогою цілеспрямованого виховного процесу. Інакше кажучи, йдеться безпосередньо про породження, створення “Я”, що визначає соціальну та індивідуальну цінність життя кожної людини” [3: 213-214].

Потрапляючи в ситуацію виконання суспільно прийнятих норм і правил, дитина виробляє певні власні внутрішні ставлення до природного довкілля, суспільства, конкретної особи тощо. Ці внутрішні ставлення особистості, згідно з Б.Ананьєвим, “перетворюються у певні вольові якості, уподобання, смаки, моральні звички, у певний стиль внутрішнього життя людини” [1: 79]. Цей стиль безпосередньо пов’язаний із розвитком рефлексивних рис особистості, які, формуючись з досвіду взаємовідносин суб’єкта з іншими людьми, в ході індивідуального становлення відіграють дедалі визначнішу роль. На думку науковця, рефлексивні риси починають проявлятися в дошкільному віці з моменту “освоєння дітьми правил взаємовідносин передусім у сім’ї, у колективному житті групи”. Саме тут і створюється “об’єктивна основа оцінних ставлень дитини до самої себе” [1: 119].

У зв’язку з цим, І.Бех пояснює: термін “рефлексивні риси”, визначений Б.Ананьєвим на основі суті психологічного механізму їх породження, – це прояв ціннісних ставлень до самого себе. “За своїм змістом, – зауважує вчений, – рефлексивні риси є внутрішніми індивідуально-вибірковими ставленнями особистості до матеріальних та ідеальних предметів. Інакше кажучи, – це особистісні властивості, які виявились своєчасно емоційно оціненими, тобто набули статусу власної особистісної цінності суб’єкта, становлять зміст образу “Я”, “Я-концепції”, що утворює ядро людської особистості як регулятора її поведінки і діяльності” [3: 209-210].

Наголосимо, що психологічні механізми процесів ставлення особистості до зовнішнього оточення і ставлення її до власного внутрішнього світу єдині: відбувається рівною мірою задіяння механізмів сприймання, мислення, пам’яті, емоційних переживань. Тож чим більший досвід діяння дитина набуває з оточуючою дійсністю, тим оптимальнішим буде її діяння щодо самої себе. Важливо, що в онтогенезі досвід діяння предметної спрямованості передуює досвіду діяння внутрішньої спрямованості, і цю закономірність слід неодмінно враховувати у виховному процесі. При цьому якомога рання інтенсифікація останнього є умовою продуктивності процесу виховання.

Як бачимо, емоційно-ціннісне ставлення особистості до інших, до навколишнього світу виступає умовою емоційно-ціннісного ставлення до самої себе – самоставлення. Отже, саме почуття честі спричиняє виникнення в особистості почуття гідності.

Цей висновок можна сформулювати по-іншому: традиційна етика честі у межах суспільно значущих цінностей становить безпосередню основу розуміння процесу виховання гідності, а відповідно й етики гідності як важливої складової людської культури.

Отже, необхідно розмежовувати ці поняття. Під гідністю будемо розуміти усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення і пояснюємо утвердження гідності не як морального ставлення поряд з іншими ставленнями – цінностями, а як духовного самоставлення (як рефлексивної риси, за Б.Г. Ананьєвим).

Під честю розуміємо емоційно-ціннісне переживання особистістю свого ставлення до оточуючого світу з відповідною добродійною поведінкою, узгодженою із засвоєними нею моральними нормами і принципами, що існують в суспільстві, до якого належить особистість.

Як духовне утворення особистості честь слід виховувати, використовуючи сімейні цінності та традиції. З цією метою дитина має глибоко пережити важливість відносин, які панують у сімейному колі, надалі таке емоційне ставлення слід поширити на всю її родину, щоб не розірвався смисло-життєвий зв'язок поколінь. Так може сформуватися сімейно-родинна честь, яку людина має зберегти і відстоювати впродовж життя своїми моральними вчинками.

Осередям сімейного виховного впливу на формування почуттів честі і гідності дитини може виступити розроблена І.Бехом дискурсивна технологія інтимно-особистісного спілкування та методи педагогічного переконання й умовляння.

Вищенаведений виклад матеріалу не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Проте, визначення нами почуттів гідності та честі є дієвим підґрунтям для розкриття процесуального механізму їх формування та виховання у сутнісних показниках. У цьому ми вбачаємо перспективи наших подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека // Избр. психол. тр.: В 2 т.: Т. II. – М.: Педагогика, 1980. – С.72-124.
2. Бернс Р. Развитие “Я-концепции” и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Ковальчук І. Почуття власної гідності // Дошкільне виховання. – 1995. – №2. – С.7.
6. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М.Бим-Бад; Редкол.: М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
7. Педагогічний словник / За редакцією Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
8. Семейное воспитание: краткий словарь / Сост.: И.В. Гребенников, Л.В. Ковинько. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.

УДК 37.036

Т.В. Батрак

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАРУБІЖНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена виховному потенціалу зарубіжної художньої культури як предмета, особливості впливу художньої культури зарубіжжя на розвиток особистості та її роль в естетичному вихованні старшокласників.